

Universitat Autònoma de Barcelona · Universitat Jaume I · Universitat Pompeu Fabra · Universitat de València

DIABLO P
PERIÓDIC
SE

Subscripción en València.
De mes. Tres.
Fuera..... 12 rs. 35
Bd. (tin)..... 10 .. 57

LA UNION,

ANTONIO LAGUNA PLATERO HISTÒRIA DE LA COMUNICACIÓ: VALÈNCIA, 1790-1898

Viércoles

IO

Y A

S. M.

En la librería de Lopez, calle de Beatoadores n.º 11, á 12 rs. vn. por mes, 36 por trimestre. En las provincias suscritos.

Por tallones, y al fin de cada descarga sus por el pronto aturdió, acabó por in-

AÑO I S. M. D. Alfonso XIII llera cobrados por los pesetas á razón del haber

VALENCIA, 10 DE NOVIEMBRE
EL N.
PERIÓDICO AGRÍ-COLA, LIT.
NÚM. 1.º
enero de 1890.

Nim. 3. Lunes 3 de Enero de 1842.
DIARIO MERCANTIL DE VALENCIA

Subscripción en València.
AFRECCIONES ANUNCIACIONALES
El No. 10
De mes. Tres. 12 rs. 35
Fuera..... 12 rs. 35
Bd. (tin)..... 10 .. 57

AFRECCIONES ANUNCIACIONALES		OPERACIONES MERCANTILES				
El No.	De mes. Tres.	Tar. Horas.	Terminación.	Dir. (mostr.)	Hic. de Sábados	Vientos
10	12 rs. 35	0 gr. 58 p.	73 km.	N. O.		N. O.
12	12 rs. 35	12 id.	3	38 6	77 id.	N. O.
14	12 rs. 35	18 id.	3	38 6	78 id.	N. O.

LA NOCHE
Anuncios y comunicados á precio convencional.
Los suscritores tendrán op-

Entradas y salidas de correos en esta capital en el día de hoy.
ENTRADAS. A las doce del día. Alicante, Teruel y sus correos. De doce á dos de la tarde. Barcelona y

OPINION PÚBLICA
de España dice
nto, que todas las
as de Valencia han
lamente al nuevo
la.
Sr. Reig, tan pron-
de Cortés, apo-
de notable entidad
satisfecho de
la fábrica de
como emplea
gubernador
lamente de la
provincia.
Esa fan-
la constituya
que cobra
anuales.
El Sr. D.
tisfecho de
la fábrica
plados de
con lealtad
el Sr. Bot
tezo. tra-

REVOLUCION DE LA PROPIEDAD HUMANA.
CENTRO POPULAR,
DIARIO REPUBLICANO.
AÑO I. VALENCIA, VIERNES 7 DE MAYO DE 1900.
SEGUNDO PERIÓDICO.

DIARIO
CIUDAD DE
DEL
[Dos cuartos.]

Año I VALENCIA: Martes 26 de noviembre de 1900.
LA BANDERA
Periódico Republicano Fe
PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN
Un trimestre. . . . . 0'75 pes.
Por la de la copia. . . . . 1'50
Número suelta. . . . . 0'15
REDACCION Y ADMINISTRACION
Calle de Róteros, número 16, princip
Se publicará todos los domingos
Director: VICENTE BLASCO
¡Viva la República del Brasil!
Otra consuetud presenta la reciente re-
volución del Brasil.
No sólo sirva de aviso á los reyes sino á
esos hombres que llamándose republicanos

ANTONIO LAGUNA PLATERO

(València, 1958) és doctor en Història i professor d'Història del Periodisme a la Universitat Cardenal Herrera CEU de València. Autor d'una llarga llista d'articles i treballs, caldria destacar en particular els llibres *Un periodista romántico en la revolución burguesa: José María Bonilla* (València, 1989); *Historia social de la comunicación. Voces, registros y conciencias* (Madrid, 1996); *Blasco Ibáñez: y el periodismo se hizo combativo* (València, 1998), i *El Pueblo, historia de un diario republicano, 1894-1939* (València, 1999).

HISTORIA
DE LA
COMUNICACION:
VALENCIA, 1790-1898

aldea global

Consell de direcció

Direcció científica

Jordi Berrio
Martí Domínguez
Vicent Salvador
Enric Saperas

Direcció tècnica

Carlos Alonso
Joan Brunet
M. Carme Pinyana
Maite Simon

Consell assessor

Lluís Badia
Vicente Benet
Raúl Fuentes
Josep Lluís Gómez Mompert
Dominique Maingueneau
Carlo Marletti
Jesús Martín Barbero
Isabel Martínez Benlloch
Jordi Pericot
Sebastià Serrano
Antoni Tordera

HISTORIA DE LA COMUNICACIO: VALENCIA, 1790-1898

ANTONIO LAGUNA PLATERO

Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions
Publicacions de la Universitat Jaume I
Universitat Pompeu Fabra
Publicacions Universitat de València
Publicacions de la Bellaterra; Castelló de la Plana; Barcelona; València, 2001

LAGUNA PLATERO, Antonio

Història de la comunicació: València, 1790-1898 / Antonio Laguna Platero — Bellaterra : Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions ; Castelló de la Plana : Publicacions de la Universitat Jaume I ; Barcelona : Universitat Pompeu Fabra ; València : Universitat de València, 2001

p. ; cm. — (Aldea global ; 10)

Bibliografia

ISBN 84-490-2193-6 (U. Autònoma). — ISBN 84-8021-344-2 (U. Jaume I). — ISBN 84-88042-34-5 (U. Pompeu Fabra). — ISBN 978-84-370-4947-2 (U. de València)

1. Comunicació-Comunitat Valenciana-Història-1790-1898. 2. Premsa-Comunitat Valenciana-Història-1790-1898. I. Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions, ed. II. Universitat Jaume I (Castelló). Publicacions de la Universitat Jaume I, ed. III. Universitat Pompeu Fabra, ed. IV. Universitat de València, ed. V. Títol. VI. Sèrie.

316.77(460.31)(091)“1790/1898”

070(460.31)(091)“1790/1898

Edició

Universitat Autònoma de Barcelona

Servei de Publicacions

08193 Bellaterra (Barcelona)

sp@cc.uab.es

ISBN (paper) 84-490-2193-6

ISBN (pdf) 978-84-490-4754-1

Publicacions de la Universitat Jaume I

Campus del Riu Sec

12071 Castelló de la Plana

publicacions@uji.es

ISBN (paper) 84-8021-344-2

ISBN (pdf) 978-84-15444-27-5

Universitat Pompeu Fabra

Plaça de la Mercè, 12

08002 Barcelona

gabinet.rectorat@grup.upf.es

ISBN (paper) 84-88042-34-5

Universitat de València

Servei de Publicacions

Carrer del Batxiller, 1-1

46010 València

publicacions@uv.es

ISBN (paper) 978-84-370-4947-2

ISBN (pdf) 978-84-370-9570-7

Primera edició: novembre 2001

Disseny de la coberta

Viena Serveis Editorials

Maquetació

INO Reproducciones

Impressió

INO Reproducciones, S.A.

Ctra. de Castellón, km 3,800

Pol. Miguel Servet - Nave 13

50013 Zaragoza

Imprès en paper ecològic

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ dels editors.

Esta hoja maravillosa que se llama periódico, es la enciclopedia de nuestro tiempo; enciclopedia que necesita una fuerza incalculable, una ciencia cuya fuerza no puede medir hoy nuestra generación; una ciencia que es como la condensación del espíritu de todo un siglo.

Obreros de la imprenta, escritores modestos y oscuros, no habéis podido nunca meditar toda la importancia de nuestra obra, porque vivimos en medio de ella, la consideráis en vuestra modestia como una parte de vuestro mismo ser. Pero ¡Ah! Sin vosotros, los hombres más ilustres se perderían, las glorias mayores serían campanas sonando en el vacío. Vosotros lleváis a cada uno los dolores de todos. Vosotros lleváis a los doloridos, a los desesperados, las esperanzas de todos. Vuestras plumas son como los hilos eléctricos que unen las regiones del planeta. Vuestras ideas son como los átomos de aire en que respiran nuestras almas, son como la atmósfera moral del globo. Es necesario medir toda la dignidad de este ministerio para poder ejercerlo con toda su majestad y toda su grandeza. Es uno de los más sublimes que puede ejercer el entendimiento humano.

EMILIO CASTELAR

Índex

RECONeixEMENTS

PROLEG. El *collage* de la realitat, les formes de la comunicació i la història, Francesc A. Martínez Gallego

CAPITOL I. La comunicació en el capvespre de l'època feudal: *El Diario de Valencia*

1. Paràmetres físics d'una comunicació tradicional
2. Impremta i lectura
3. El *Diario de Valencia* en el marc de la premsa de finals del segle XVIII. El canvi dels noranta
4. La creació del primer diari
  - 4.1. El creixement econòmic de la València del Set-cents
  - 4.2. Periodisme i absolutisme
  - 4.3. El perill exterior
5. Forma i contingut del diari
  - 5.1. Una gamma àmplia d'anuncis
6. La difusió del diari. Els primers lectors de premsa

CAPITOL II. La propaganda de la revolució: 1808-1833

1. Les Corts de Cadis i el naixement de l'opinió pública
2. Els directors de la propaganda
3. El *Diario de Valencia* i el periodisme d'ofici
4. La reacció de 1814. El terror com a missatge
5. 1820/23: L'eclosió de la propaganda liberal
6. I de nou la reacció

CAPITOL III. El triomf del públic ciutadà: 1834-1843

1. La revolució burgesa i el seu difusor oficial: El BOPV
2. Primers diaris: Entre la política i el negoci
3. Naix el periodisme polític
4. Entre la literatura i l'educació. L'altra premsa

CAPITOL IV. De la impremta a l'empresa periodística. La consolidació del mercat de la comunicació: 1844-1868

1. Un estat, un mercat i un *Boletín Oficial* en cada província
2. L'oferta de premsa: La multiplicació dels títols
3. El mercat possible

CAPITOL V. El moderantisme (1844-1854): El control i la selecció dels públics

1. Les restriccions del moderantisme
2. Periòdics de situació, baluards de la moderació
3. L'apoliticisme com a màscara. El creixement del *Diario Mercantil*
4. La literatura com a alternativa
5. L'humor com a coartada
6. L'associació com a motiu

CAPITOL VI. El bienni progressista (1854-1856): Democratitzar el sistema, incrementar l'opinió

1. Una revolució limitada: El model progressista en matèria de llibertat d'expressió
2. Polítics i/o periodistes
3. Un exemple del radicalisme progressista: La tercera època de Josep Maria Bonilla
4. Publicacions de circumstàncies

CAPITOL VII. El binomi premsa/burguesia (1856-1868): El naixement de *Las Provincias*

1. L'aval de la llibertat: El dipòsit previ
2. Les novetats periodístiques: Entre la literatura i la informació
3. *La Opinión*, el protagonisme de J. Cam
4. De *La Opinión* a *Las Provincias*, de Campo a Campo
5. La premsa progressista: *Los Dos Reinos*
6. La literatura com a excusa, la sàtira com a aposta

CAPITOL VIII. La comunicació en la pugna democràtica: 1868-1874

1. El triomf de la revolució: Arriba *La Libertad*
2. El debat com a norma: Sufragi universal i constitució
3. La insurrecció federal i la qüestió règia
4. L'any en què es multiplicà l'oferta
5. La irrupció del proletariat. El pànic a la Internacional

6. La premsa i la política: Les diferents opcions
  - 6.1. Premsa obrera
  - 6.2. Premsa republicana
  - 6.3. Premsa monàrquica constitucional
  - 6.4. Premsa carlista
  - 6.5. Premsa monàrquica alfonsina
7. La supremacia de *Las Provincias*. La reconversió del *Diario Mercantil*
  - 7.1. L'independentisme com a façana
  - 7.2. La competitivitat com a estratègia
  - 7.3. *El Mercantil Valenciano* com a resultat
8. La València republicana, insurgent... i periodística

CAPITOL IX. Les estretes limitacions de la premsa «restaurada»: 1875-1883

1. Noves lleis, antigues amenaces
2. L'oferta de mitjans impresos: Un creixement moderat
3. *Las Provincias*, el protagonista de la premsa conservadora
4. D'informatius a catòlics. La llarga mà de Joan Guix
5. De carlistes a regionalistes. La família Thous
6. Liberals, demòcrates i republicans o la suspensió constant
7. *El Mercantil Valenciano*, el diari perseguit
8. El negoci com a fi: *La Correspondencia de Valencia*
9. La retentada del periòdic: El tipògraf conscient

CAPITOL X. La liberalització del control. El creixement del públic: 1883-1898

1. L'herència del 68: Els liberals en el poder
2. El sufragi universal i l'opinió pública
3. Producció i consum d'una premsa que es llig i s'escolta
4. La informació s'anomena correspondència o correu
5. Satírics i populars: Per a veure i riure
6. La premsa del sistema: *Las Provincias* i el compromís polític de Teodor Llorente
7. Premsa tradicionalista i catòlica
8. La premsa republicana, l'acció i la denúncia
9. La premsa obrera: Tipògrafs i socialistes
10. La revolució s'anomena Vicente Blasco Ibáñez

BIBLIOGRAFIA

CRONOLOGIA DE LA PREMSA VALENCIANA

Reconeixements

«Tornar als 17, després d’haver viscut i après». Si fóra cançó i no llibre, potser deuríem començar d’aquesta forma, ja que nosaltres també tornem hui a recuperar un temps i un text ja viscut. En efecte, el llibre que el lector té ara en les seues mans parteix d’un altre text que publicàvem en 1990. En aquella primera història del periodisme, escrivíem, amb la urgència d’una assignatura que calia impartir i d’una commemoració que no cabia deixar passar. L’assignatura, dins del pla d’estudis de periodisme, va ser una aposta de Vicente Navarro de Luján, aleshores director del Centre Universitari de Ciències de la Informació del CEU San Pablo, per valencianitzar la formació dels futurs periodistes. I pel que fa a la commemoració, es tractava del segon centenari de l’aparició del *Diario de Valencia*. La Generalitat Valenciana, però molt especialment el seu director general Xavier Albiol, va dedicar una bona part dels seus esforços a organitzar un congrés que recordara dos segles d’història de la premsa valenciana, (les actes del congrés celebrat a València, al desembre de 1990, van aparèixer publicades en 1992 sota el títol de *Dos-cents anys de premsa valenciana*) al mateix temps que editaven la meua *Història del Periodisme Valencià*.

Era un bon llibre. I no ho dic pel contingut, que això correspon jutjar-ho als lectors, sinó molt especialment per la forma. El disseny el va concebre, ni més ni menys, que el gran artista Jordi Ballester, i les fotografies van estar a càrrec d’un dels millors, José Vicente Rodríguez.

A partir d’aqueix moment, els estudiants de periodisme van poder disposar d’una ferramenta de treball per a la seua formació. També els periodistes en actiu, que van començar a llegir la vida i gestes dels seus avantpassats. I com no, alguns investigadors que van descobrir en aquesta història una perspectiva nova de l’anàlisi social. Gràcies a tots ells, abans d’un any, els 1500 exemplars publicats havien desaparegut de les llibreries. Va ser llavors quan el meu company en les tasques de reconstruir el passat i amic en les de construir el futur, Francesc Andreu Martínez Gallego, es va convertir en una espècie de «pepito grillo» que, quan podia, no deixava de recordar-me la necessitat de tornar a reeditar el llibre. Sobretot quan m’ho requeria més d’un editor.

Però succeeix que anaven passant els anys. I no sols em feia major en temps, sinó en coneixements. Així que, el que em pareixia bé en el 90, quatre anys després, em resultava insuficient. I succeeix també que, el que abans va ser investigació individual, ara, amb la consolidació del grup d’investigadors d’Història de la Comunicació del CEU, integrat pels doctors Martínez Gallego, Inma Rius i Enrique Borderia, tot s’ha via multiplicat i, per tant, crescut més de pressa. De tots ells vaig aprendre mètode i teoria i a tots ells dedique aquesta obra.

Aquest llibre és també part de la meua història. Des que vaig començar a exercir la professió de professor del periodisme fins hui, són moltes les persones que m’han ensenyat aquest apassionant ofici d’historiador i que m’han possibilitat exercir-lo. El primer, sens dubte, Enric Sebastià, el magisteri del qual compartisc amb altres grans i importants col·legues d’escola. A continuació, Vicente Navarro de Luján, de la mà del qual vaig entrar en un CEU tan cristià com plural, tan lliure com respectuós, tan com-

promés com independent... Un CEU on he exercit l'activitat docent de la Història del Periodisme Valencià per espai de quinze anys i que m'ha fet feliç en esdeveniments, en reptes i, sobretot, en amistats inesborrables com les de José María Espinosa, Bartolomé Serra, Marisa Monera, José Antonio Martínez i tants altres.

Finalment, aquest llibre és la primera part de la història contemporània de la comunicació valenciana. La segona part, la dedicada al segle XX, esperem que molt prompte també tinga la mateixa forma de llibre. El meu agraïment al professor Vicent Salvador, promotor d'aquesta edició, així com a Emili Casanova impulsor i partícip del meu treball.

La història de la comunicació valenciana, en definitiva, segueix sent una porta a un espai i a un temps que tan sols acabem de traspasar. Visquem l'aventura de la seua reconstrucció amb la passió de no parar-nos, de seguir endavant, més lluny...

ANTONIO LAGUNA PLATERO
Paterna, abril de 2001

Pròleg. El *collage* de la realitat, les formes de la comunicació i la història

Quan a finals del segle XIX, els artistes europeus es posaren a pintar la realitat amb pinzellada curta i mirada oberta, se sentiren una mica decebuts davant la premsa: no perquè aquesta els tractés malament –inicialment així va ser–, sinó perquè els costava molt integrar-la dins els seus quadres, reproduir el seu color, eixes tonalitats que van del blanc al negre, que xafen totes les gammes dels grisos i que canvien per moments tot i adquirint eixa característica pàtina sèpia, reflex del temps. Renoir va pintar Madame Renoir llegint *Le Figaro* i Cézanne el seu pare llegint *L'Événement*. Sens dubte integraven en la vida allò que aquesta té de quotidià, d'excelsa rutina. Els cubistes de principis de segle feren un pas més: cosiren directament sobre el llenç la capçalera d'un periòdic, un anunci de premsa o una imatge retallada del diari. Seria difícil entendre el *collage*, en allò que té de tècnica, però també en allò que té de forma d'aprehendre la realitat, sense el periòdic, sense les qualitats físiques del seu paper. Picasso, Braque o Gris no només cercaven versemblança, sinó també incidir en allò que la seua pintura tenia de trencador respecte al passat: oferia diversitat de punts de vista; cada racó d'un quadre responia a una mirada diferent, per això el resultat era desencaixat i, alhora, coherent.

Sí, la premsa servia ben bé per a aquesta prospecció esmicolada de la realitat, feta a retalls, feta a cop de mirades des d'angles diversos i sovint capritxosos. Això era el món vist des de la premsa. Això era el món vist des de la pintura que la incorporava com un element «constructiu» més, al mateix nivell que el pinzell, els colors, el mateix llenç o altres objectes quotidians com ara un segell, un tros de tela, un bitllet d'autobús, una partitura musical, un naip o qualsevol objecte menut.

La realitat és *papier collé* i, des que la realitat es defineix socialment pels paràmetres de *vie bourgeoise*, el paper que dona compte múltiple, multifacètic, d'eixa realitat és el dels periòdics. Els artistes de principis del segle XX, els inventors del *collage*, no feien res més que acceptar l'herència del segle que havien deixat arrere, el segle de la construcció de la civilització burgesa contra la qual sovint reaccionaven, a la qual sovint s'havien proposat *épater*.

Hom ha suggerit que la importància del *collage* reïx en confrontar-la amb els *trompe l'oeil* que molts pintors venien assajant des de feia temps, jugant amb la benintencionada mirada de l'espectador i oferint-li un món pictòric *realer than real*: més real que la realitat. El *trompe l'oeil* volia ser una il·lusió de realitat quasi perfecta, una demostració que l'art pot imitar fins i tot fronteres molt properes a la realitat; el *collage* cubista –el *collage* en definitiva–, per contra, acceptava que en la relació entre la representació i la realitat sempre hi ha una certa supeditació de la primera respecte a la segona, que no val a imitar-la perquè ja està ací i és d'allò suficientment complexa com per a reflexionar sobre qualsevol dels plecs de la seua superfície.

El diari –per extensió, qualsevol mitjà de comunicació– no és un *trompe l'oeil*: no cerca amagar el punt de vista de l'autor, fer invisible els subjectes que el redacten i el

confeccionen, emparar-se en la cànvida lectura del comprador, per afirmar que la realitat és com ell la descriu. El diari, els diaris, són com un *collage*: partint del fet d'una realitat diversa, rica, carregada de matisos i de perspectives, el subjecte que confecciona una mirada li la serveix al lector sense ànim d'exclusivitat, tot i defensant-la com la més oportuna, la millor, la veritable. Els cubistes «inventaren» el *collage* donant-li una dimensió merament tècnica al seu descobriment. El temps, però, ha posat a tots i a tot en el seu lloc. Ha demostrat que aquella tècnica n'era alguna cosa més: una llavor a punt de germinar en forma de fotomuntatge, d'engalzament audiovisual, de videojoc o de simulador a través de la realitat virtual. Tan lluny ha anat que hi ha qui –però és que hi ha gent per a tot– ha acabat per confondre la tècnica de mesclar matèria real en la pintura, amb la realitat material. Sí, hi ha gent per a tot. Fins i tot qui diu que allò que no ix en el *collage* contemporani –el diari, la televisió, el cine– és perquè no existeix. I tant que existeix! Al marge de la tècnica, això sí. Configurant la vessant fosca de la realitat, la que imita la cara sempre oculta de la Lluna. Els que creuen aquestes coses confonen la tècnica amb la ciència; confonen el punt de vista amb la vista de qualsevol punt; confonen el subjecte i l'objecte. I, és clar, es maregen.

Potser per estalviar-se algun mareig fóra interessant tornar a esbrinar com la tècnica que consisteix a anar posant retalls un al costat de l'altre –si més no a anar reconstruint mitjançant el mètode de les successives aproximacions– va anar apropant-se al coneixement de la realitat. Mai l'atraparà en tota la seua extensió. Però, com que qui l'empra n'és conscient, la limitació no és impediment. *Natura morta amb diari*, va pintar Picasso en 1914 (Col·lecció Jean Delsace, París). *Societat viva amb periòdics*, és el que ha escrit Antonio Laguna Platero i que ara el lector té a les seues mans. A Picasso els diaris li servien per a dotar de profunditat de camp el seu quadre, per materialitzar allò inanimat, per contrastar la natura morta amb els objectes que serveixen quotidianament als vius. Llegir el llibre que ha escrit el doctor Laguna serveix per adonar-se'n que la realitat no sempre és com uns i altres ens la conten i que, el primer que cal fer, és saber qui està en disposició de contar-nos-la.

* * *

Antonio Laguna li busca el ser-social a la informació. Des que es va produir la «revolució historiogràfica» durant el període d'entreguerres a Europa –aparició de l'escola francesa d'*Annals*, afermament del marxisme analític, mirada sociologista del funcionalisme, aplicació de la teoria clàssica a la història de la economia, etc.–, hom li exigeix a l'historiador no només que sàpia d'heurística –recerca de les fonts–, sinó que siga capaç d'identificar ideològicament les fonts que empra. Es pot fer història des de dalt i història des de baix: els documents utilitzats condicionaran la reconstrucció. Caldrà tenir en compte que quasi sempre les relacions socials estan incurses en el procés de producció documental; que els lletrats contarán com veuen els il·letrats, però –lògicament– quasibé mai succeirà a l'inrevés; que els policies contarán, ni que siga en un atestat, com actuen els lladres, però pocs lladres deixaran escrites les seues memòries o testimonis de què era i què no era delictes per a ells, etc. L'historiador ha de fer-ne, respecte del document, una crítica interna, interpretativa, hermenèutica: sabent, però, que l'emissor va tenir unes condicions d'existència, uns condicionaments sense els quals el document que va produir mai no hagués segut el mateix...

Com que la història contemporània és, cronològicament i sense entrar ara en matisos, la història de la premsa, els periòdics poden ser una font adient –més que adient–

per a la reconstrucció que l'historiador es proposa fer. Aleshores, semblaria força estrany que es desconeugués a l'hora d'escriure la pròpia història contemporània la transcendència pública de la premsa i de la resta dels mitjans de comunicació; o que l'historiador que utilitza premsa com a font primària de les seues investigacions siga més bé poc assabentat del rerefons dels diaris que utilitza.

Ambdues coses, per poc versemblants que puguen parèixer, s'han produït fins no fa massa temps. Mentre que la història és una disciplina acadèmica ben consolidada, la història de la comunicació ha necessitat de l'aparició de les facultats de ciències de la informació o de la comunicació per fer-se un lloc en l'espectre científic. Quasibé sempre que a la història li naix un adjectiu és perquè la història, diguem-ne, oficial ha prestat poca atenció a una determinada especificitat. La història, a la fi, és la història dels seus adjectius i caldria reunir-los tots –social, econòmica, política, de la comunicació, etc.– per encertar a explicar l'esdevenir humà i per a trobar-li –o almenys intentar-ho– trellat i explicació.

El professor Laguna és historiador. *Histoire, pas d'histoires*. No li agraden massa –em sembla a mi– les adjectivacions. I si cal triar-ne una, la d'historiador de la comunicació, és per reparar una injustícia, no per voluntat o convicció segmentadora. L'historiador que, com ell, persevera en una visió comprensiva de la realitat –la història total que ens ensenyaren mestres com Vilar o Sebastià– no pot enfrontar-se a la seua matèria prima –que sempre són els homes– posant cada cosa al seu calaix i obrint i tancant-lo en funció d'una prioritat o d'una oportunitat. La injustícia comesa amb els mitjans de comunicació pels historiadors –i no només pels contemporanistes– és, però, objectiva. Durant massa temps s'han menyspreat els elements que posaven en relació els homes, que els ajudaven a fer-se conscients del seu entorn, que els convertien en nòduls d'una gran xarxa per la qual circulaven missatges i contramissatges, preguntes i respostes, discursos i silencis. Només ara comença a reparar-se la injustícia i cal dir que han tingut una gran responsabilitat aquells que assenyalaren l'oblit fa un grapat d'anys i que són, per cert, els qui donaren al propi Antonio Laguna una mena de patent d'autoritat en la matèria: gent com Jesús Timoteo Álvarez, Celso Almuíña o el grup de l'Autònoma de Barcelona integrat pels professors Espinet, Marín, Tresserras i Gómez Mompart. No es tracta de citar ací a totes i a tots aquells implicats en retornar al mitjà de comunicació a una certa centralitat històrica, però sí de contar que Antonio Laguna es troba entre ells.

Quan a la història li naix un adjectiu, i freqüentment per allò que podríem anomenar imperatiu academicista, els conreadors de la nova disciplina segmentària tenen tendència a dotar-la d'una tan gran autonomia que, en alguns casos, tendeixen a l'abandó de la casa-mare de la qual varen sortir, de la Història. Hi ha hagut, per exemple, qui des del conreu de la història de la comunicació ha volgut destil·lar-ne una *periodística*. Hi ha hagut qui, des de la teoria de la comunicació, ha volgut fer de la història de la comunicació una mena d'estructura històrica de la informació, subordinada. No és el cas de l'historiador ni de l'obra que ens ocupa. Ací es fa història de la comunicació, però sense oblidar ni per un instant que aquesta disciplina no té com objecte central les llengües, les campanes, els teatres, els correus, els diaris... sinó els subjectes: els homes. Aquest llibre torna a ser el regne del subjecte, perquè el subjecte és l'ésser afectat i implicat amb el mitjà de comunicació, implicat en qualsevol dels seus moments: la producció, la distribució, el seu consum. Aquest llibre és història social de la comunicació: tot i que la frase és pura redundància; si és història és social; o, pel contrari, no hi ha història.

Massa sovint una *presumpta* història de la comunicació i, més encara de la premsa, ha esdevingut una història anecdòtica i, això sí, erudita, òrfena d'interpretació, mancada de mètode. Per a molts, el diari o el mitjà de comunicació ha substituït aquella vella història dels esdeveniments (*événementielle*), repudiada per Lucien Febvre i Marc Bloch en 1929. El periòdic és el document i l'historiador, ple de coneixements erudits i microscòpics sobre ell —com abans els seus antecessors podien tenir-los sobre els prínceps o sobre les batalles—, creu que parlarà per si mateix. Potser desconeixen el fet que sense interpretació no hi ha història. Sense teoria no hi ha interpretació. I el lector farà el favor d'acabar el senzill sil·logisme.

Aquest llibre és un llibre interpretatiu, el qual, en reconstruir la realitat dels mitjans de comunicació al segle XIX, no defuig l'emergència de la burgesia revolucionària, la seua instal·lació al poder, la creació d'un Estat liberal o la tensa relació entre el grup social que controla els mecanismes de l'Administració —i que fa les lleis de premsa— i els sectors socials subordinats, com ara les capes mitjanes, obreres o populars. Per tot això aquesta obra juga amb conceptes claus per a entendre el naixement de la contemporaneïtat: revolució, ciutadania, burgesia, mercat, opinió pública, democratització... No es tracta de fer una nova lectura del passat valencià, sinó d'aclarir el pes que en la transformació social, en el canvi, tenen els mitjans de comunicació.

* * *

Deia abans que l'autor d'aquesta obra li busca el ser-social a la informació. Sens dubte, per mètode, per teoria, per ofici. Però també perquè, com deia Chesnaux, la història és una relació activa amb el passat. Òbviament, una relació que es construeix des del present. I que es problematitza perquè el present es viu problematitzat. Charles Dickens deia: «Fou el millor dels temps i el pitjor; fou l'era de la saviesa, i també de l'estupidesa [...]». Ho deia del segle XIX, del seu. Hom podria dir el mateix del segle XX; en realitat tots segurament diran el mateix del temps que els ha pertocat viure..., almenys si el viuen amb intensitat i amb ull escrutador envers el seu voltant. Una de les darreres estupideses viscudes al si de les ciències socials al segle XX ha sigut, després de contemplar allò que hom ha anomenat la «crisi dels grans relats explicatius» o la crisi de les explicacions globals i coherents —a l'estil del marxisme—, la deriva vers el manierisme microscòpic: la recerca de les menudències, fent-les passar com un retorn a la vida quotidiana, com una indagació intrahistòrica, com sensibilitat envers els universos mentals, etc.

Crec que una cosa és denunciar vulgates, simplificacions i caricatures, fer-ne crítica per exhibir límits i proposar nous camins, mostrar les penúries i remarcar les possibilitats, i una altra molt distinta, des del més profund desconeixement d'allò que s'enfonsa, proveir una «explicació» alternativa basada en l'absència de necessitats explicatives o en una *expositio* en la qual el discurs sobre la cosa es tanca sobre si mateix, rellephant-se i oblidant-se a la fi de l'objecte d'estudi. Sortosament aquest llibre no ignora el present ni llepa les modes més paleses de l'actual acadèmia. És un llibre construït des del rigor i des de l'honestedat de qui creu que hui, si hi ha una cosa difícil en el món dels mitjans de comunicació, però alhora de coneixement necessari, imperatiu, és saber qui posseeix *realment* la seua propietat. Cercar-ho en el present, indagar sobre la pròpia quotidianitat, és una invitació a fer-ne el mateix des que la premsa diària albira: Qui impulsava la veu dels mitjans que pretenien ser eco de la pública opinió o forjar-la? Quina relació indirecta, mediada, hi havia entre el periòdic i el públic? Com

influeïa la manera de preparar el producte informatiu, de distribuir-lo i la capacitat de la societat per a consumir-lo en l'abast d'influència?

Les respostes, almenys per a la ciutat de València i per al segle XIX, les trobarà el lector en aquest llibre. Es tracta d'un període històric ben sacsejat, com una platja en ple temporal de llevant. Aquest llibre comença amb l'aparició del primer diari, el *Diario de Valencia*, quan només 440 subscriptors li feien costat –i no tots eren de la ciutat–, quan l'aparició d'un mitjà regular i periòdic de comunicació només servia a un grapat de clergues per satisfer el seu tarannà il·lustrat, a un grup de comerciants per traure profit dels anuncis i les informacions sobre el port i, com diu el propi *Diario*, per satisfer la curiositat –cada vegada més relacionada amb el guany i amb un incipient mercat– d'alguns artistes, llauradors i artesans que no devien ignorar les *notícies útils* que oferia la publicació.

Acaba l'obra, però, deu capítols després i ja a la vora del segle XX, en una ciutat de València extraordinàriament assortida de premsa periòdica. En la darrera dècada del segle han aparegut o s'han afermat un grapat de diaris de tota mena en matèria ideològica. Periòdics catòlics com *El Amigo del Pueblo*, *El Centro* o *España Cristiana*; el conservador i alhora diari de referència *Las Provincias*; els liberals *El Descamisado*, *La Farsa* o *El Liberal Valenciano*; republicans com ara el de més solera *El Mercantil Valenciano*, o també *El Federal*, *La Conciencia Libre*, *La Bandera Federal* o *El Pueblo* fundat per Vicente Blasco Ibáñez en 1894; però també socialistes com ara *La Reforma Social* o àcrates com *La Víctima del Trabajo*. Les ideologies, per arribar als públics amb major dificultats per a la lectura –els índexos d'analfabetisme són encara alts–, posen sovint en pràctica estratègies satíriques d'apropament: així trobarem un grapat de periòdics festívols i satírics, que normalment duren poc en el mercat, però que es renoven amb constància per satisfer una demanda certa. Escrits sovint en valencià –més o menys macarrònic–, periòdics com *La Traca*, *La Granera* o *El Palleter Valensià* cerquen polititzar a través de l'entreteniment i han de ser cada dia més aguts en la seua elaboració, perquè per entretenir-se el públic té ara alguna alternativa, com el cinema recentment estrenat. Però el lector podrà trobar també diaris que s'han emancipat de la filiació política més immediata i que es titllen de *noticiosos* i fan gal·la d'independència, com ara *La Correspondencia de Valencia* o *El Correo*. I el lector podia trobar també periòdics de caire professional, un grapat de butlletins d'associacions, periòdics especialitzats en bous i loteries, periòdics literaris, jurídics, militars... Òbviament no tots pesen el mateix: entre els diaris noticiosos i els tres grans diaris polítics –*Las Provincias*, *El Mercantil Valenciano* i *El Pueblo*– s'emporten a la majoria del lector. Però són aquests lectors intensos, ben instruïts per llegir-ne no un, sinó diversos diaris en cada jornada i un grapat de periòdics per setmana o per mes. En certa mesura, eixa lectura intensa minimitza els efectes de la distància que encara separa a les classes populars dels periòdics. Així i tot, els tiratges són modestos i és difícil passar dels 10.000 exemplars...

Des del *Diario de Valencia* de 1790 fins *El Pueblo* de 1894, hi ha una ciutat que passa d'estar tancada per muralles a obrir-se al camp circumdant i expandir-se sobre ell, que passa de 75.000 a 213.000 habitants, però sobretot que travessa la frontera entre el capvespre feudal i la ciutat burgesa vinculada a la indústria i als serveis com a principals sectors d'activitat. En eixe trànsit, la comunicació mediada, regular i periòdica, deixa de ser cosa de pocs; naix el concepte i la realitat de l'opinió pública –el 1870 es publicarà el primer tractat sobre ella–; s'aferma la premsa política perquè s'aferma la ciutadania activa; naix la premsa informativa perquè el mercat transforma la

informació en un valor de canvi; i València deixa de ser aquella ciutat «moruna» dels viatgers de finals del segle XVIII per a esdevenir la ciutat d'un sultà –el de la Malvarrosa– que l'encamina a ser la primera ciutat republicana d'Espanya...

* * *

Aquest llibre és el primer d'un binomi. Confie en que prompte apareixerà el que Antonio Laguna està acabant sobre el segle XX. En realitat, l'un i l'altre són fills directes d'un llibre seu publicat el 1990 sota el títol de *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*. En eixe moment, bens pocs investigadors en ciències socials –només algun pioner com ara Ricard Blasco– confiaven a València en treure-li suc a la història de la premsa i de la comunicació. Nogensmenys, Antonio Laguna tenia la necessitat d'impartir, dia a dia, a les seues classes de la Facultat de Ciències de la Informació del CEU de València una història del periodisme valencià. No hi havia cap obra de referència, només alguns catàlegs valuosos i algunes monografies interessants unes, dolentes altres. Així doncs, Laguna va enllestir la tasca de construir una síntesi del periodisme valencià: era un projecte colossal, perquè no hi havia una base de monografies sòlida sobre la qual bastir-la. No només la va fer, sinó que, en coincidir la seua culminació amb el bicentenari del naixement del primer diari valencià, el *Diario de València*, organitzà el I Congrés Internacional de Periodisme a València, les actes del qual (*Dos-cents anys de premsa valenciana*) continuen sent hui un referent per la quantitat i la qualitat de les aportacions que hi figuren. El llibre de 1990, la *Historia del Periodismo Valenciano*, es va exhaurir ben prompte. Molts li demanàrem a Antonio Laguna que reedités l'obra. Em consta que, fins i tot, va tenir ofertes d'editorials qualificades. Ell, però, es negava. Deia que aquell llibre ja estava escrit i que, en tot cas li correspondria fer-ne un altre, una edició més que revisada i més que augmentada. En realitat, Antonio Laguna estava dedicant-se en eixa dècada –a més de les tasques docents per les quals tanta passió sent i les organitzatives d'un centre que apuntava vers la seua conversió en Universitat– a crear un equip investigador en història de la comunicació i a impulsar projectes propis i aliens per a nodrir un camp encara poc farcit.

Com que forme part d'eixe equip, no em correspon a mi dir si eixa dècada ha resultat o no profitosa –tot i que estic convençut que ho ha sigut força. El que sí que és evident és que de la mà d'Antonio Laguna i d'altres investigadors han anat sorgint monografies que desentranaven aspectes centrals de la relació entre societat i mitjans de comunicació a la València contemporània. Són els materials amb els quals Antonio Laguna no va poder comptar el 1990 i dels quals ara disposa per a fer-ne aquesta nova síntesi. Si més no, aquest llibre és, com tots els seus, original: per molta investigació pròpia i aliena que hi haja al darrere, el segell de l'autor, la seua capacitat per penetrar les complexitats dels mitjans de comunicació, la seua orientació metodològica, l'esperit de l'escola al que pertany o el seu tarannà noble i lleial, s'incorporen a cada pas d'aquesta obra.

A mi no em queda més que saludar-la, felicitant la iniciativa dels editors i desitjant que el segon volum sobre el segle XX la complete ben prompte. Ho faig amb l'orgull de qui treballa, colze a colze, dia a dia, amb el seu autor: ho faig des de qui aprèn i creu que la resta dels lectors ho faran també en la singladura.

FRANCESC A. MARTINEZ GALLEGO
L'Alcúdia, gener de 2001

Capítol I.

La comunicació en el capvespre de l'època feudal: El *Diario de Valencia*

1. Paràmetres físics d'una comunicació tradicional

Situem-nos-hi. La València del segle XVIII, dibuixada amb gran destresa pel pare Vicent Tosca el 1704, era un escenari urbà heterogeni on cada matí es despertaven prop de 50.000 veïns. Una ciutat que creixeria a un ritme molt superior al de qualsevol altra ciutat de la corona espanyola, fins al punt que el nombre d'habitants ja s'havia duplicat en tombar el segle.

Compresa i bigarrada conglomeració, amb una muralla només franquejable a través de 8 portes; dividida administrativament en quatre quaters i 26 barris, 423 illes de cases, 147 places, i 8.937 habitatges;¹ on el contagi entre les persones, tant de rumors de vides com de virus de mort, era inevitable; on la comunicació social s'articulava en uns codis orals que responien a dues llengües diferents, el castellà i el valencià, en senyals que anaven des del so de les campanes fins al foc mateix, en uns àmbits de reunió com eren l'església, la universitat o la mateixa plaça urbana.

Una ciutat on cada carrer funcionava a manera d'artèria de persones i animals, on cada plaça era parada provisional de vianants o alberg habitual de mercaders i artesans. Per aquestes vies, que durant el reformisme il·lustrat conegueren per primera volta la il·luminació nocturna amb quinquès d'oli i la pavimentació amb llambordes, el discórrer d'aquells valencians cloïa normalment en tres punts capitals que eren, a la vegada, els tres ordes que jalonaven la vida feudal:

- La plaça del mercat, des de temps antics emplaçament destinat a la celebració de tornejos, justes, corregudes de bous i altres diversions públiques; i alhora centre econòmic on es comerciava tot tipus de mercaderies, on es produïen teixits de seda o quincalla de bronze, però també on cada dia a punta de l'alba hom rebia el món de l'horta en forma de fileres de carros que portaven els béns que dóna la terra fèrtil. Tots els habitants, tard o d'hora, tenien una cita en aquest punt de la ciutat. Per això, el mercat esdevindrà un punt de referència tan especial, tant en la mobilització com en la reacció. Prop d'allí, a la plaça de les Panses, es rebia el correu i es llegia en veu alta la *Gazeta de Madrid*. Enfront de la Llotja s'ajusticiava els reus per donar exemple públic i continuarà fent-se fins que Maria Cristina ho prohibirà. En tot el conjunt, la comunicació oral és tan viva i sonora que a Blasco, com a Zola, els recorda el «ventre» de la ciutat. El mateix Boix, un dels cronistes que tindrà la ciutat, ho ressenya: «la plaza del

1. *Guía de naturales y Forasteros en Valencia, y su Estado Militar, con un plano topografico de esta Ciudad*. Any 1828. Impremta d'en Benet Monfort.

Mercado es un punto donde oiréis todos los días diálogos festivos y picarescos; dichos agudos y atrevidos; cuestiones graciosas para el espectador y que exasperan al interesado».²

- Un altre eix bàsic és el militar, ubicat al costat de la Porta de la Mar i representat per la Ciutadella, fortalesa que simbolitzava el poder i contra la qual es revoltarà una part de la ciutat el 1841. Al seu pati d'armes sonaven els tocs del clarí, que marcaven els ritmes de la vida militar, des de la diana a la retreta. Juntament amb el Palau Reial, situat al marge esquerre del riu, seu dels Capitans Generals fins a la seua demolició el 1810, i on es llegia l'ordre del dia, foren els referents urbans del poder militar.
- L'últim punt central és la plaça de la Seu, on se situa una de les torres de vigilància i comunicació més destacades, el popular Micalet. Fa 51 metres d'alçària fins la plataforma sobre la qual s'assenta la pira, salvats per 207 escalons. I just a partir d'aquí, es fonamenta l'armadura del campanari. Però, el Micalet no estava sol, sinó que s'articulava amb una sèrie de torres de vigilància, com la de l'Esperó, la de Santa Caterina o les de Paterna i Sagunt, que permetien cobrir un camp de visió molt ampli. En cas d'alerta, la campana tocava l'arravatada o la flama advertia de la novetat. Una combinació, foc i campana, que havia conviscut al llarg dels segles com a únic mitjà de comunicació per a alertar de perills a la costa. Però, la campana no només es trobava en la torre més alta. També n'hi havia als 42 convents que posseïa la ciutat.

Aquest mitjà de comunicació a distància, per als qui no tenien la sort de tenir un rellotge –pràcticament tota la població–, era eina de referència per a marcar els temps de la vida i, fins i tot, de la mort. Cada toc tenia la seua pròpia lectura i així advertia de la pregària, la defunció o el perill.³ Juntament al toc de la campana, l'altre eix comunicatiu del convent, i sobretot de les esglésies, punt de trobada de bona part de la societat valenciana era el púlpit. L'església també era l'àmbit normal on s'impartia la catequesi o ensenyament de la doctrina cristiana. Tanmateix, aquest ensenyament es limitava a la representació oral del catecisme, sense oferir, però, cap tipus d'aprenentatge lector. L'única possibilitat per aprendre a llegir i escriure radicava a les escoles de primeres lletres, pensades únicament per a xiquets, perquè les destinades a les xiquetes, tot just ensenyaven «labores, doctrina y muy poca lectura».⁴ El nombre d'escoles d'aquesta mena, ja entrat el segle XIX, serà de sis escoles públiques de primeres lletres per a xiquets i cinc d'ensenyament per a xiquetes.

En aquesta urbs, on cada carrer s'identifica amb el nom del convent que el presideix o bé amb el de l'ofici dels seus veïns, el nombre més destacat d'habitants pertany al món gremial. Als carrers reconeguts pel nom del seu ofici, viuen els mestres. Pel

2. Boix, V.: *Manual del viajero y guía de los forasteros de Valencia*. Impremta de Josep Rius, València, 1849, p. 78.

3. Després, ja en la parla col·loquial, el terme *campana* s'unirà irremissiblement al significat d'informació: des de «llançar les campanes al vol» que expressa el grau de publicitat que hom pot donar a un missatge, a l'expressió castellana «no haber oído campanas», i per tant, desconèixer el missatge.

4. «Que una maestra no supiera escribir en la España de finales del siglo XVIII no tenía nada de extraño ¿Para que precisaba esta habilidad si no debía enseñarla?». Viñao Frago, A.: «Alfabetización, lectura y escritura en el Antiguo Régimen (siglos XVI-XVIII)», dins *Leer y escribir en España. Doscientos años de alfabetización*. Escolano, A. (dir.). Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 1992, p. 51.

contrari, els obrers, la gent que treballa a jornal, vivia relegada als carrers més exocèntrics i menys rellevants de la ciutat.

Al marge del gremi, de les seues regles i també de les seues contraprestacions, hi havia la picaresca, i amb aquesta la literatura de romanç o popular...

La historia de esos jóvenes, sin oficio ni profesión honrada, sirvió de asunto para el famoso y popular romance o coloquio *Nelo el Tripero*, que por lo astroso de su vestimenta y el estar graduado en toda clase de bellaquerías, donaires i agudezas, es digno descendiente de aquella famosísima familia, que inmortalizaron con sus hechos el Lazarillo de Tormes, Guzmán de Alfarache, y los dos esportilleros de Sevilla Rinconete y Cortadillo. Como estos, Nelo el Tripero era maestro examinado del gremio truhanesco y el tipo más perfecto y original de la clase.⁵

Una ciutat que, a pesar de la muralla gruixuda que la separa de l'exterior, viu i conviu amb l'horta que l'envolta. A punta de l'alba, els acomodadors del Mercat esperen l'arribada dels llauradors. Quan el sol marca l'horitzó, la ciutat s'obri a l'exterior. I per les portes de Sant Vicent, Quart, Serrans, de la Mar..., comença el pelegrinatge quotidià: «Corriendo, voceando, cantando y tropezando a estercoleros, labradores, lecheros a vueltas de los saltos de sus acémilas, del rodar de sus carros, de las campanillas de sus cabras [...]».⁶ Tot un mosaic de gent d'horta que venien i compraven a la plaça més bulliciosa de tota la ciutat. I més enllà de la ciutat, a l'horta mateixa, la comunicació es fa a les cruïlles del camí, als carrers del poble o en les festes patronals. I, no obstant això, quan aquests llauradors inicien la rebel·lió per mirar de canviar la seua sort, ho fan amb la força dels seus braços i amb el repte de poder posar d'acord a persones distants i incomunicades. Talment, si atenem la revolta antisenyorial de 1801 podem comprovar que la comunicació en el món rural valencià no es diferenciava gaire del model anglés o escocés. Els sons mitjançant la bufada de les petxines dels caragols de mar servien per a convocar els veïns a les places d'aquells pobles on els revoltats aconseguien controlar la situació. Una volta reunit l'auditori requerit, sota l'autoritat d'un mite, *Pep de l'Horta*, comunicaven la seua voluntat: no pagar.

La reunió col·lectiva amb finalitat de diversió també fou un altre dels escenaris d'aquesta ciutat. Hi havia el tradicional joc de la pilota, que es podia practicar a l'eixida de la porta del Real, o al carrer Angonari, al costat de l'Encarnació. Hi havia el joc de bitlles o joc de botxes,⁷ tradicionalment practicat al carrer de Santa Anna. I tot això sense oblidar-nos del joc de major atracció, la lluita de galls, que se celebrava a un local pròxim al carrer de les Barques, els dies de festa per la vesprada; també hi havia el tir a la gallina, celebrat els dies festius per la vesprada a l'anomenat Hort de Benet, extramurs de la porta de Sant Vicent; i el tir al colom, al llit del riu Túria, enfront de l'Albereda de Montolivet, els dijous i dies festius per la vesprada.

Per als veïns que amplien el camp de la seua vida més enllà de l'urbs, que tenen la necessitat de conèixer tot allò que pot afectar els seus interessos, hi ha el servei de correu. Constitueix el mitjà fonamental de comunicació entre les persones, i permet

5. Tramoyeres Blasco, L.: *Instituciones gremiales. Su origen y organización en Valencia*. Impremta de Doménech, València, 1889, pp. 368-369.

6. Boix, V.: *op. cit.*, p. 82.

7. «Joc practicat entre dos equips, d'un a quatre participants, amb boles de fusta o metàl·liques, en el qual el jugador que tira ha de procurar que la bola, redolant, se situe com més a prop del bolig, bola de referència.» *Diccionari valencià*. Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació i Ciència, Edicions Bromera, València, 1995.

l'arribada de les primeres publicacions impreses que vénen de fora. El seu funcionament i els seus protagonistes més destacats no han variat gaire des que es posà en funcionament al segle XVIII:

- Per un costat hi havia els «correus» o «troters», tal com es denominaven originàriament, i continuaven funcionant «per ses jornades» o «cuytadament», és a dir, per jornades ordinàries o urgentment. Anaven proveïts de la «bustia escarcela o valija correspondiente, y antaño no era extraño verles a su llegada a los puntos de destino coronados con guirnaldas y cantando alegremente en señal de ser portadores de faustas noticias».⁸
- Per l'altre, els qui utilitzaven i/o controlaven el correu.⁹ El primer que organitzà aquest servei a la corona espanyola, ocupant càrrec de *correo mayor*, és Francisco de Tassis, qui rebrà el privilegi de mans de Felip I el 1505. A partir d'aquell moment, el monopoli que comença queda en mans de la família de Tassis, fins que, durant la guerra de Successió, és incorporat a la corona. Emperò, davant la impossibilitat de mantenir-lo en funcionament, fou novament arrendat a partir d'agost de 1707. Després de la pèrdua dels Furs, el servei quedà regulat per a tota la corona, d'acord amb el que s'estipula al Reglament General de 1720. El febrer de 1777, els comte de Floridablanca era nomenat superintendent general de correus. Per iniciativa d'aquest eixirà el reglament o taxa per al cobrament dels ports de la correspondència distribuïda a les administracions de estafetes. El 1792, Floridablanca és succeït per Godoy, qui promourà noves ordenacions el 1794.
- Al llarg del segle XVIII predominà el sistema de carreteres anomenat *de postes*. Estava constituït per sis itineraris, cadascun amb unes altres ramificacions, que partien de Madrid i arribaven fins al País Basc, Aragó, Catalunya, Múrcia, Andalusia, Extremadura i Galícia.¹⁰ Ni Alacant ni cap altre punt del País Valencià disposava d'aquest servei directe amb Madrid, per la qual cosa, els nous camins que sorgien prenién com a centre la ciutat de València.
- La durada de l'enviament d'un correu ordinari de la Cort a València, d'acord amb la reglamentació de 1720, no podia ser superior als quatre dies.

A més del correu, apareix el transport de persones. A començament del segle XIX, segons les guies publicades aleshores, el mitjà bàsic de transport continua sent el caruatge i les destinacions regulars, Madrid i Barcelona. El trajecte València-Madrid fou el més sovintejat, recórrer-lo «a toda diligència» costava unes quaranta-vuit hores.

8. «Por un viaje de Valencia a Barcelona, despachado el 17 de febrero de 1588 por el correo mayor don Pedro de Valda, a las quince leguas, detención un par de días y regreso a las diez, con cartas de un mismo remitente para un solo destinatario, se le abonaron al correo Juan Menaje, noventa y nueve reales castellanos». Toledo Girau, J.: *Los correos en el Reino de Valencia*. Ajuntament de València, 1958, p. 62.

9. La primera regulació de la professió es produeix el 1488, quan es crea la Cofradia de Nostra Senyora dels Àngels, la imatge de la qual es venerava a la seua capella de l'Església de Calatrava de la ciutat de València. *Ibidem*, pp. 33 i ss.

10. Piqueras, J. i Sanchis, C.: *La organización histórica del territorio valenciano*. Generalitat Valenciana, 1992, p. 83.

En aquest apartat no podem deixar de citar el transport marítim, especialment ressenyat pel *Diario de Valencia*, i que permeté el tràfic constant de mercaderies entre tot el litoral i –quan l'ocasió ho permeté– Amèrica.

Les xarxes de comunicacions físiques, i ensembles socials, tenen la virtualitat de ser els sistemes de rec sanguini de qualsevol espai comunicacional. Per la qual cosa, la seua reconstrucció no sols ens permet conèixer el grau d'intercomunicació social, sinó –especialment important pel tema que ens ocupa– la velocitat a què es transmeten els missatges.

2. Impremta i lectura

L'activitat impressora s'ha relacionat normalment amb el món de la comunicació. I és obvi recordar que de la impremta nasqueren el periòdic, el llibre i tots els altres impresos que conformaran aquesta forma de transmissió. També s'ha atribuït a la impremta haver-se convertit en motor de canvi de la comunicació. Tanmateix, aquest extrem no sembla tenir massa possibilitats de constatació, atès el desfasament hagut entre la irrupció de la impremta a València i l'aparició del primer periòdic.

València esdevingué bressol primerenc de la impremta hispana, coneixent la implantació del nou art als inicis dels anys setanta del segle xv, tot just després d'haver-se introduït a Itàlia (1465), França (1470) i Holanda (1473). L'explicació d'això rau, entre altres raons, en l'alt nivell econòmic i cultural que presentava la ciutat a la segona meitat del segle xv. Així ho destaca Ricard Blasco:

A les darreries del Quatre-cents, era una urbs florent i activa en el comerç mediterrani, una democràcia foral on estava consolidant-se l'estament nou d'una inquieta burgesia, relacionada, per Marsella i Gènova, amb el món dels negocis europeus i a l'ensens amb les corrents intel·lectuals d'una Europa que, després de la presa de Constantinoble, marxava devers el Renaixement. Era també, el focus irradiant d'una literatura que ja podia vantarse de comptar amb noms com els de Ramon Muntaner, Francesc Eiximenis, Jordi de Sant Jordi o Ausiàs March, per no esmentar-ne d'altres. Tot conspirava, doncs, per a fer de València la receptora matinerica de la novetat tècnica posada a punt per Gutenberg [...]¹¹

La responsable de tot això, sembla no haver-hi dubte, és una capa mitjana florent, que obligada per la necessitat del seu negoci, començà a potenciar la comunicació impresa. Es tracta de companyies mercantils que tenien seu a diversos països europeus, fet que les obligava necessàriament a mantenir una comunicació de manera regular. Entre d'altres, cal destacar, la *Gran Compañía Comercial de Ravensburg*, de Jons Hompis, o la banca Medici. Trobem testimoniatge d'aquesta activitat en la comunicació enviada pels Jurats de València als Consellers de Barcelona el 31 de desembre de 1445:

[...] lo gran benefici que els alamanys mercaders que trafeguen e fan lurs mercaderies en la senyoria del Rey deça mar, especialment les companyes de Jons Hompis, Gaspar de Nat e Johan de Colunya, la negociacio e affers dels quals son grans e son persones planes e ultra saben fan grans serveys al senyor Rey e benefiici als seus drets.¹²

11. Blasco, R.: «Síntesi històrica de la impremta valenciana», dins *Homenatge a la impremta valenciana*, 1474-1974, València 1974, p. 52, una nova readaptació del treball en *La impremta valenciana*. València, 1990.

12. Homero de Lecea, C.: «Amanecer de la imprenta en el Reino de Aragón», dins *Historia de la imprenta Hispana*. Editora Nacional, Madrid, 1982, p. 272.

Són temps d'un comerç incessant, de construcció de nous edificis, com ara la Llotja, que serà punt neurològic per als mercaders italians i alemanys. En aquesta conjuntura, el monopoli eclesiàstic sobre l'escriptura comença a fallir irremissiblement. De nou citem R. Blasco:

L'aviditat de coneixements d'aqueixos burgesos, però, es veia frenada per les dificultats per adquirir llibres. Aquests eren elaborats per amanuenses, que cal·ligrafiaven els seus manuscrits amb la mateixa subtileza que posaven a miniar-los, i esdevien per tant exemplars únics, d'un elevat preu. Els mercaders de llibres, que fins aleshores havien tingut comptats clients entre l'alta noblesa o dins els rics monestirs, conscients de l'amplitud i les inquietuds de la nova clientela sorgida a les ciutats, es proposaren de produir llibres més barats, més ràpidament fets o de manera que no se n'obtinguessen diverses còpies alhora, com ja es venia fent amb les estampes o els naips, impresos per xilografia.

Com se'n dedueix, la necessitat d'implantar la impremta és principalment de tipus econòmic; el motiu és satisfer una demanda que anava a l'alça. Serà, per tant, un comerciant d'aquestes companyies forasteres que s'han assentat a la ciutat de València qui propiciarà la posada en marxa de la impremta. Es tracta del mercader alemany Jacobo Vizlant, resident a la ciutat ja des de mitjan segle xv com a agent de la Gran Companyia Comercial de Ravensburg. Els bibliògrafs estan d'acord a suggerir que Jacobo, abans de 1475, tenia impremta pròpia i mestres tipogràfics, que pogueren ser L. Palmart i Alfonso Fernández de Córdoba. Jacobo mor el segon semestre del 1475, deixant al seu germà Felipe com a hereu, qui pren el relleu com a agent de la companyia alemanya i també passa a encarregar-se d'altres negocis força relacionats amb la impremta, com ara el de subministrament de paper. Diversos autors assenyalen la comanda realitzada el 28 de gener de 1475 per Jacobo Vizlant de 200 raimes de paper, format foli, al genovès Miguel Berniço, per a lliurar al mes de juliol.¹³ Per aquesta dada és evident que el negoci que dirigia Jacobo Vizlant a València en aquell temps era el de la tipografia, ja que per a cap altra mena d'indústria no hagués calgut una quantitat tan gran de paper.

Després del llinatge dels Vizlant, apareix el flamenc Lambert Palmart, que «como tantos otros artesanos de la imprenta en toda Europa, vino a tierras españolas con sus utensilios de trabajo y pleno conocimiento del oficio, a tentar suerte en un lugar como Valencia, que ya había atraído a muchos connacionales suyos, en mejor posición».¹⁴ La seua activitat impressora es desenvolupà entre 1475 i 1494, tot comptabilitzant 27 llibres editats i un total de 2.381 fulls impresos. Tanmateix, per a Serrano Morales, a aquest artesà pertany la realització el 1474 del primer llibre imprés en valencià: *Les obres e trobes davall scrites les quals tracten de lahors de la sacratíssima Verge Maria*.¹⁵

Aquests primers impressors són, en la seua pràctica totalitat, fonadors de lletres, llibreters o editors, i tots ells alemanys o flamencs. Sovint s'associen transitòriament per realitzar determinades edicions, ja que la velocitat d'impressió és encara molt lenta. Recordem que la Bíblia valenciana de fra Bonifaci Ferrer, impresa per Palmart, fou elaborada en tretze mesos, de febrer de 1477 a març de 1478. Talment, el volum de producció és força limitat. Del llibre de Joanot Martorell se'n feren 715 exemplars.

13. Homero de Lecea, C.: *op. cit.*, p. 273. Sosa, G. S.: «La imprenta en Valencia en el siglo xv», dins *Historia de la Imprenta Hispana*. Editora Nacional, Madrid, 1982, p. 367.

14. Sosa, G. S.: *op. cit.*, p. 279.

15. Homero de Lecea, C.: *op. cit.*, p. 279.

Tot i això, la irrupció de la impremta quasibé no alterà la manera predominant de comunicació: la paraula i el manuscrit. Com assenyala R. Blasco la comunicació oral fou la dominant durant la major part del Cinc-cents, ja que: «Un esdeveniment de la importància de la Germania (1515-1523), que tant convulsionà la societat valenciana, no sembla haver fet treballar els tòrculs. Almenys no es conserven impresos informatius». ¹⁶ A això, encara hem d'afegir el decliu que es produeix a partir de 1625 com a conseqüència de la crisi econòmica general i l'increment de la repressió davant la creença cada volta més generalitzada dels perills que suposava la producció impresa.

Caldrà, per tant, un llarg procés fins que la comunicació impresa genere un important ressò social. Per aquesta raó, serà decisiva la creació del plec solt: «un quadern de pocs fulls destinat a propagar textos literaris i històrics entre la gran massa lectora, principalment popular». ¹⁷

No tenim gaire clar això de «la gran massa lectora», perquè aquests plecs no assoliren unes vendes significatives fins que no arribà el segle XVIII, i sobretot el XIX. Ara bé, allò que no presenta cap mena de dubte és la seua finalitat popular. El plec solt, per a Caro Baroja, fou el vehicle transmissor d'una literatura que és «expresión perfecta del gusto popular». ¹⁸ Per això, com el seu nom assenyala, el plec era venut pels cecs sense enquadrar i a un preu mòdic. En el mateix sentit, el llenguatge que caracteritzava aquest tipus d'impresos, adopta tot tipus de girs i expressions de tall popular, i anaven acompanyats, a més, de gravats. Fins al punt que a finals del segle XVIII, la Impremta Reial cometrà una intensa activitat impressora de cartilles, catons i catecismes, tot mirant de substituir uns plecs solts que, encara que innocus quant als continguts, aliens al propòsit moral que l'ensenyament oficial pretenia inculcar.

Apareix, de la manera que hem vist, la figura del cec com a agent comunicacional. ¹⁹ La seua presència donà nom a aquests papers, els «romanços de cego», ²⁰ alhora que posava en marxa una forma de distribució que arriba fins al segle XX. El

16. Blasco, R.: *La premsa del País Valencià, 1790-1983*. IAM, València, 1983, pp. 30-31.

17. Cañada, R.: «La impremta popular: auques, col·loquis i al·leluies», dins *La impremta popular valenciana*, València, 1990, p. 7. Per a A. Rodríguez-Moñino, per plec solt «se entiende, en general, un cuaderno de pocas hojas destinado a propagar textos literarios e históricos entre la gran masa lectora, principalmente popular. Su extensión varía según la de la obra que contienen, y así, aunque en principio sirvió como norma atenerse a lo que era en verdad un pliego, es decir, una hoja de papel en su tamaño natural, doblada dos veces para formar ocho páginas, poco a poco se ha ido extendiendo el concepto y se considera pliego suelto al quaderno de hasta 32 planas y aun más». Cf. López, F.: «La difusión de la literatura popular en el Antiguo Régimen», dins *Leer y escribir en España. Doscientos años de alfabetización*. Escolano, A. (dir.). Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 1992, p. 266.

18. Caro Baroja, J.: *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Círculo de Lectores, Barcelona, 1988, pp. 27-29.

19. «Muy móviles a pesar de su invalidez, los ciegos expendedores de impresos vocearon o cantaron por las calles y plazas de las ciudades (más que en el campo), y hasta fechas aún recientes, los títulos y textos de los "papeles" impresos bajo forma de hojas volanderas o de pliegos de cordel, como son las gacetas, las relaciones, los almanaques, los calendarios, las novenas, las canciones, los romances de reos de muerte, los romances de ciegos y demás "papeles de diversión y devoción", cuya venta les garantizaba el mantenimiento». Botrel, J. F.: *Libros, prensa y lectura en la España del siglo XIX*. Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 1993, pp. 15-16.

20. «*Romanços de cego* y, en general, literatura de *canya i cordill* existen abundantes en Cataluña y Valencia. Puede decirse que en Valencia, capital, donde las artes gráficas florecieron tan pronto, se dieron los ejemplos más ilustrativos de ella: historias, sucesos más o menos verdaderos, narraciones fabulosas en castellano o en valenciano, salieron de prensa conocidas y estudiadas por los bibliógrafos de aquella ciudad. Don Rafael Gayano y Lluç ha exhumado un texto de Luis Vives en que se alude a un joven

producte, socialitzat d'aquesta manera –i segons Caro Baroja, a València, la divulgació dels romanços fou massiva–, estimulà encara més la producció d'impresos i creà els primers hàbits de lectura col·lectiva. Estem a les portes, per tant, del que serà un fet comú als casinos i cafés de la ciutat, al segle de la premsa.

La lectura popular, col·lectiva per raons de força major, es dona fora de les cases, al carrer o a les places, allà on el venedor atura el seu faristol i recita el seu repertori. La veu és el mitjà, sovint acompanyada d'algun instrument musical o imatge que en forma d'auca dona suport al relat; l'auditori, sol ser el personal que circumstancialment passava per allà; i el missatge, un text imprès de temàtica variada: des de textos del romancer antic, obres teatrals curtes, gestes de bandolers, vides de sants, crims, burles o, fins i tot, grans esdeveniments i catàstrofes. I també col·loquis de temàtica costumista, que reflecteixen la relació formativa-informativa que tenen dos arquetips d'aquest món que hem qualificat com urbà i marginal. Aquest últim tipus de literatura de gran acceptació popular, com assenyala Caro Baroja, estava majoritàriament escrita en valencià. No podia ser de cap altra manera, si com hem apuntat pretenia reflectir els costums, i ahora, provocar la identificació. Els col·loquis constituïen la primera expressió impresa de la comunicació popular valenciana, precedint la premsa satírica i els sainets en teatre, al temps que configuraven en gran mesura els trets característics de la comunicació i literatura popular del segle XIX.²¹

Just enfront d'aquesta pràctica, hi ha el selecte grup de valencians que participen del llibre i de les publicacions periòdiques editades a la cort. Al quadre de sota podem comprovar el grau de subscripció enregistrat a València just abans de l'eixida del *Diario de Valencia*.

Any	Publicació	Suscriptors
1781	<i>Gaceta de Madrid</i>	62
1781	<i>Mercurio Histórico y Político</i>	115
1785	<i>Memorial Histórico</i>	17
1789	<i>Semanario Erudito</i>	19

El punt de referència d'aquests subscriptors no podia ser altre que les llibreries, que tot buscant promoure el seu negoci es convertiren en veritables focus de debat i lectura. A les acaballes del segle XVIII, dues llibreries de la ciutat de València exerciren el paper de dinamitzadors culturals. En primer lloc, Salvador Faulí i el seu fill Jaume, l'establiment dels quals s'ubicava al carrer de la Mar, enfront del convent de Santa Tecla. En aquesta llibreria se celebrava una tertúlia que reunia a destacats escriptors liberals com ara Leandro Fernández de Moratín, Juan Meléndez Valdés, Javier Quintana o Manuel Silvela.

destartalado que “vendía en los tres cantones o esquinas estampas de papel y cuartillas, cantando canciones nuevas en los corrillos”. Claro es que esto parece ocurrir en Flandes. Pero podría aplicarse a la ciudad nativa del humanista, donde los ciegos solían vender sus romances, etc. junto a las puertas principales del recinto urbano, pero sobre todo, en el mercado y en la plaza de la Seo [...]». Caro Baroja, J.: *op. cit.*, p. 39.

21. Martínez Gallego, F. A. i Rius Sanchis, I.: «Comunicació popular i literatura popularitzada: El plec de cordell a la València dels segle XIX», dins *Comunicación y Estudios Universitarios*, 2, Montcada, 1992.

Un altre editor-llibreter que ultrapassava la funció que li era pròpia és Diego Mallent, que no només patrocina una tertúlia a la seua llibreria, localitzada al carrer Sant Vicent, enfront de l'església de Sant Martí, sinó que a més fou l'impulsor, a final de segle, del primer sistema de préstec de llibres. El procediment era bastant senzill: «mediante el abono de cierta cantidad podían obtenerse en él los libros en préstamo, todos los días laborables, salvo de una a dos, hora en que la tienda se cerraba».²²

Pocs anys després, serà el llibreter Mariano Cabrerizo qui mantindrà viu aquest esperit. El seu establiment obrirà les portes el 1811, i ell farà allora les tasques de venedor i editor. També a Saragossa, d'on era oriünd, tenia un mateix negoci. I en ambdós casos, Cabrerizo mantingué un autèntic Ateneu on «concurría lo más distinguido y selecto en literatura y posición social».²³ En concret, per la seua llibreria, emplaçada al costat del Reial Col·legi del Corpus Christi, passaren literats i polítics com Juan Nicassio Gallego, Ramón López Soler, Joan Arolas, Pasqual Pérez i Rodríguez, Luis Lamarc Morata i Estanislao de Kostka Vayo.

Enfront de la desconeixença majoritària de l'alfabet, hi havia la comunicació oral. «Para encontramos con medios multitudinarios tenemos que recurrir a las tertulias, los noticieros, las charlas de feria, los sermones y, sobre todo, el teatro, la gran escuela del pueblo. De acuerdo con el tema de instruir deleitando».²⁴ I de teatre, a València com a qualsevol altra gran ciutat, se n'havia fet malgrat la intransigència d'uns quants i de les disposicions contràries d'uns altres. El teatre de l'Olivera, única sala que tenia la ciutat a començaments del segle XVIII, fou segellada el juny de 1709 «por razones de seguridad y orden público».²⁵

Dos anys més tard obria de nou les portes, després d'haver sigut remodelat pel mal estat que presentava el 1715. Resulta interessant destacar la nova distribució que presentarà el teatre: a la part més alta hi havia el galliner, lloc destinat a les dones que hi anaven soles; per tot arreu del circuit hi havia una sèrie d'estances amb baranetes de ferro; a sota d'aquestes se celebraven les tertúlies a uns bancs escalonats que permetien veure millor la funció; immediates al sostre, corrien de cap a cap quatre grades de fusta, anomenades comunament «escudellers», on se situava la gent de més baixa condició i aquells que volien ser vistos; la major part del pati era ocupat per cadires i al darrere hi havia bancs.

Però aviat arribà la mort del teatre, promoguda per l'arquebisbe de la ciutat, Andrés Mayoral, individu mig inquisidor mig especulador. Obsessionat per tancar el teatre, intentà, fins i tot, quedar-se'n l'arrendament per poder fer-ho. L'ocasió d'or li arribà després del terratrèmol hagut el 1748, interpretat per Mayoral com un càstig diví. D'aquest auspici, i dels desastres que encara estaven per venir segons ell, l'Ajuntament decidí clausurar l'Olivera durant un període de cinc anys. Però, una volta tancades les portes, el seu final s'hi precipità: el 1749, Mayoral aconseguí a través d'una Reial Ordre la transformació del teatre en vivendes. Un any després se n'efectuava la demolició.

22. Altabella, J.: *Las Provincias, eje histórico del periodismo valenciano, 1866-1969*. Editora Nacional, Madrid, 1970, p. 53.

23. Cabrerizo, M.: *Memorias de mis vicisitudes políticas des de 1826 a 1836*, València, 1854, p. xvi.

24. Enciso Recio, L. M. i Almuíña Fernández, C.: «La prensa», dins «La Ilustración. Claroscuro de un siglo maldito», *Historia 16*, extra VIII, desembre, 1978, p. 141.

25. Zabala, A.: «Los teatros de Valencia anteriores a 1800: la Botica de Balda», aparegut al *Suplemento de Valencia de Levante*, 18-11-1955 i 3-6-1955.

El relleu hagué d'esperar més d'una dècada, i per això, el regnat de Ferran VII pot recordar-se com aquell en el qual el teatre valencià no pogué ser. Tanmateix, més enllà de limitacions i persecucions, les representacions sembla que tingueren continuïtat, si bé hagueren de celebrar-se en àmbits reduïts o privats.

La recuperació d'una sala pública no s'aconseguí fins al 1761, quan l'Ajuntament decidí habilitar un magatzem de forment prou ampli i pròxim al pont de la Trinitat. Es tracta, coincidència curiosa, de l'antiga casa de Pedro Valda Sarmiento, correu major de València, raó per la qual el primer nom del teatre fou *La Botiga de Balda*, encara que més tard passà a anomenar-se Teatre Vell. La primera funció s'estrenava el 23 de març amb l'obra de Calderon *Afectos de odio y de amor*, representada per la companyia de Manuel Mascarós.

Ja al segle XIX, canvia una altra vegada de nom, ara serà Teatro Cómico Provisional, i restaurat per a donar cabuda a 900 espectadors asseguts còmodament. El 1828, es programaven diàriament sessions de comèdia, tragèdia, ball i sàinet, i alguns dies també òpera, d'acord amb els següents preus: vint-i-una llotges principals a 16 reals; nou de segona classe a 12 reals; tres baixes a 16; seients de platea a 2; seients de pati a un real; tertúlia de senyores primera fila a 2; de segona fila 1 real; a més a més, es pagaven 3 reals d'entrada per a les comèdies i les tragèdies, i 4 per a les òperes. Al galliner i al pati només es pagava el preu de l'entrada.

Si llegir era un luxe només a l'abast reduït d'uns pocs, veure i escoltar es convertien en l'única alternativa possible per a la major part de la ciutat.

3. El *Diario de Valencia* en el marc de la premsa de finals del segle XVIII. El canvi dels noranta

El succés –si se'ns permet l'expressió– tingué lloc els últims anys del segle XVIII i significà la irrupció d'una nova forma d'identificar els papers diaris. El primer pas el donà el francès Jacques Thevin, quan l'1 de gener de 1788 decideix canviar el nom del seu *Diario noticioso, curioso-erudito, comercial, público y económico*, reeditat des de 1786, per un de més senzill: *Diario de Madrid*. El canvi comença per la forma del titular i acaba en la forma de fer el periòdic, on la literatura o l'opinió donen pas a la informació i la religió.

La pregunta és immediata: ¿a què és degut aquest canvi? I les hipòtesis són múltiples: ¿potser el francès, després de l'etapa de relançament de l'antic diari de Nipho, adaptava la capçalera als mateixos cànons que imperaven a Europa, el *Journal de Paris*, *The Times* de Londres? O contràriament, ¿la raó del canvi provenia de la mateixa ciutat de Madrid i guardava relació amb la decisió d'Antonio Manegat de canviar la capçalera *Correo de los Ciegos*, el 1787, pel *Correo de Madrid*? Probablement ambdues possibilitats tenen fonament de certesa. En qualsevol cas la decisió de Thevin és el primer indicador que alguna cosa estava canviant en la premsa espanyola del segle XVIII.

La cronologia avala l'establiment d'aquesta frontera. Abans dels canvis introduïts per Manegat i Thevin, cap altra publicació periòdica no inclou en la seua denominació el nom de la ciutat en la qual s'edita. Després de 1788, ja trobem el *Diario de Valencia* (1790-1835), el *Diario de Lima* (1790-1793), *Diario Histórico y Político de Sevilla* (1792-1793), *Diario de Barcelona!* (1792...), *Diario de Zaragoza* (1797...). I això

sense oblidar, com assenyala Domergue, l'important nombre de llicències que foren sol·licitades infructuosament a distintes ciutats a partir de 1792.²⁶

La identificació del diari amb el nom de la ciutat constitueix el «succés» a què fem referència. Fet que no havia ocorregut anteriorment i que, tanmateix, es convertí en norma a partir d'aleshores. I només quan esclatarà la revolució burgesa, els títols es transformaran de nou.

L'esdeveniment, com es pot deduir, confirma el paper determinant que va adquirint el centre de consum, la ciutat. Així ho reconeixen tots els nous diaris, quan als seus respectius proscrits assenyalen coses com:

¿Qué otra Ciudad, después de la coronada Villa de Madrid, puede mejor, que la Ilustre Valencia proporcionar todas estas ventajas á sus conciudadanos, y extenderlas por lo demás del Reyno? Una ciudad en donde florecen y sobresalen como á porfía las Ciencias, las Artes, la Industria, la Agricultura, y el Comercio? Metrópoli de una hermosa Provincia llamada por antonomasia el Jardín de España, y centro de grandes ingenios en todos ramos, ah! qué abundante campo nos presenta en donde coger los mas deliciosos frutos de nuestro corto trabajo!

Dos anys després de la lloança feta al seu propi mercat, a la ciutat de València, el *Diario de Barcelona* reproduïa la mateixa crida:

Barcelona, que alimenta en su seno tantos amantes de la literatura; Barcelona emporio de un Comercio floreciente; Barcelona, cabeza de una Provincia pobladisima, cuyos habitantes son todos industriosos aplicados, amigos de la Patria [...]. ¿Qué abundante cosecha nos promete para llenar nuestros proyectos!²⁷

«Llenar nuestros proyectos [...]». Caldria que deduíssem, per tant, que l'edició periòdica traspassa el llinar dels noranta amb vestimenta d'il·lustrada però amb l'assumpció de l'utilitarisme. En aquest cas, l'adagi esdevé clàssic: fer periòdics per aconseguir benefici econòmic.

Però si aquest sembla ser el nexa fonamental d'aquests nous diaris, no és l'únic. Les anàlisis comparatives se salden amb noves analogies que ens permeten diferenciar-los dels periòdics anteriors. Vet ací les més importants.

En primer lloc, l'estructura formal, establida pel *Diario de Madrid* tot imitant el de París, fou copiada successivament pel de València, el de Sevilla, el de Barcelona... Així ho reconeix aquest últim quan al seu prospecte assenyala:

Valencia, que no ha sido jamás de las últimas en adoptar todos los medios conducentes al bien público, ha seguido ya el ejemplo de nuestra Corte. Desde el primero de julio de 1790 está corriente en aquella Ciudad, un Diario semejante en todas sus partes al de Madrid. Sevilla le tiene también establecido sobre el mismo pie desde el primero de septiembre del mismo año. Movidos nosotros por el ejemplo que nos han dado estas famosas Ciudades, y deseosos de que se extiendan a esta Capital de Cataluña los adelantamientos y provechos que han experimentado aquellas, creemos hacer un beneficio al público, emprendiendo la publicación de otro Diario, que con el mismo título y orden de la publicación y método que el de Madrid procuraremos, no obstante, adaptar a las bellas circunstancias que reúne en sí esta capital y Principado.

26. Aguilar Piñal, F.: «La prensa española en el siglo XVIII. Diarios. Revistas y pronósticos», dins *Cuadernos Bibliográficos*, xxxv. CSIC, Madrid, 1978. Saiz, M. D.: *Historia del periodismo en España*, vol. 1 «Los orígenes. El siglo XVIII», Madrid, 1983, p. 82.

27. Molist Pol, E.: *El Diario de Barcelona, 1792-1963*. Editora Nacional, Madrid, 1964, p. 36.

En segon lloc, l'objecte de l'edició, vinculat a dues finalitats bàsiques: el foment del mercat i l'extensió de «les llums». El *Diario de Barcelona* assenyala: «Esta es una obra, que tratando por su objeto todo tipo de asuntos y hallándose por su pequeño coste en las manos de toda clase de personas, coopera más que otra alguna a la general instrucción, y a la común utilidad». Quan el de València ja ho havia dit dos anys abans, això mateix: «El *Diario* es un papel, que hallándose en las manos de todos contribuye mas que otro alguno á la general ilustración».

En tercer lloc, hi havia la presència reiterada de directors francesos al front d'aquestes publicacions: J. Thevin (Madrid), J. de la Croix (València) i el mateix Husson (Barcelona), malgrat haver nascut a Nàpols. ¿És només una coincidència aquesta nacionalitat comuna? ¿Hi havia cap mena de relació entre ells? En qualsevol cas, aquest és un antecedent ben curiós, quan encara falten setze anys per al punt d'arrencada del nacionalisme espanyol –que es produirà arran del xoc amb l'exercit francès–, són gals els qui preludeien l'articulació de l'espai urbà mitjançant un diari.

Finalment, trobem l'acord comercial que establiren aquests periòdics per a la subscripció o venda, a les seues respectives ciutats, de la resta de diaris. El mateix *Diario de Barcelona* ens permet exemplificar el naixement d'aquesta connexió interurbana: «También se recibirá suscripción en Madrid, Valencia y Sevilla, en el despacho de sus respectivos Diarios, y en Cádiz en la librería de don Victoriano Pajares. Igualmente los que quieran suscribirse a los Diarios de aquellas Ciudades, podrán hacerlo aquí en el despacho principal de éste».

4. La creació del primer diari

El primer dijous de juliol del 1790 apareixia el primer diari publicat a la ciutat de València, creat conjuntament per Pascual Marín i el francès Joseph Marie de la Croix, baró de la Bruère. El primer és fàcil de situar socialment: posseïa una fusteria i algunes finques urbanes. Era, per tant, compromissari no electe de la burgesia urbana valenciana i encarregat de les finances de l'empresa. Dues dècades més tard, Marín posaria a disposició de la Junta de Defensa, que havia de recaptar fons, bastants possessions més que no una simple fusteria:

Todas las rentas de cinco casas, que producen 149 libras anuales; el arroz que producen doce hanegadas de tierra que tiene preparada; todos los altramuces que producen cuatro hanegadas de tierra que tiene sembradas, y todas las alubias que produzcan que tiene también sembradas de legumbre; después el todo de sus haciendas o bienes raíces, que ascenderá a unos quince mil pesos, todo lo cual se podrá vender siempre que parezca a la Suprema Junta [...].²⁸

La progressió econòmica del director i propietari del *Diario de Valencia*, divuit anys després de la seua creació, és evident. El dubte, en tot cas, rau en conèixer si l'enriquiment li sobrevé gràcies a la seua activitat periodística o a d'altres.

La idea del periòdic pertanyia al francès, a qui Tramoyeres cataloga de «verdadero apóstol del naciente periodismo».²⁹ També L. Domergue, a l'estudi sobre el *Diario*

28. Altabella, J.: *Las Provincias, eje histórico del periodismo valenciano, 1866-1969*. Editora Nacional, Madrid, 1970, p. 50.

29. Tramoyeres Blasco, L.: «El centenario del *Diario de Valencia*», dins *Almanaque de Las Provincias para 1891*, 1890, p. 134.